

MODERN BATI DÜŞÜNCESİNİN İNŞASINDA KONFÜÇYANİZM:
DİN KAVRAMI VE SEKÜLARİZMİN İCADI
ESRA ÇİFCİ

BEYOĞLU KİTABEVİ

59

MODERN BATI DÜŞÜNCESİNİN İNŞASINDA KONFÜÇYANİZM:
DİN KAVRAMI VE SEKÜLARİZMİN İCADI

ESRA ÇİFCİ

Yayın Yönetmeni

Hikmet Akyüz

Editör

Hasan Aksakal

Son Okuma

Hikmet Akyüz

Grafik Tasarım

Mehmet Ali Varış

© Beyoğlu Kitabevi, 2026

ISBN 978-625-90691-1-1

1. Baskı: Ekim 2026

Kitabın tüm yayın hakları Beyoğlu Kitabevi'ne aittir.

Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında,
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz.

Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

BEYOĞLU KİTABEVİ

Akyüz Kitap Yayıncılık Nakliyat San. ve Tic. Ltd. Şti.

Çatmamescit Mah. Camadan Sokak No: 25/3

Beyoğlu / İstanbul

Tel. (0507) 858 35 06

www.beyoglukitabevi.com

Sertifika No: 27977

Baskı

Uzunist Dijital Matbaa A. Ş.

Akçaburgaz Mah. 1584 Sok. No:21 Esenyurt / İstanbul

Tel. (0212) 945 48 42

Matbaa Sertifika No: 68922

MODERN
BATI DÜŞÜNCESİNİN
İNŞASINDA
KONFÜÇYANİZM

DİN KAVRAMI VE SEKÜLARİZMİN
İCADI

ESRA ÇİFCİ

ESRA ÇİFCİ

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olmuş, aynı üniversitenin Dinler Tarihi alanında yüksek lisansını ve doktorasını tamamlamıştır. 2019 yılında Şanghay Fudan Üniversitesinde Çince eğitimi almış, 2025 yılında University of North Carolina at Chapel Hill’de post-doktora yapmıştır. Araştırmaları Çin dinleri ve düşüncesi, Konfüçyanizm, Çin’de İslam ve Hristiyanlık, erken modern dönemde Çin-Avrupa etkileşimi ve bilginin aktarımı üzerine yoğunlaşmaktadır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	2
9	Erken Hıristiyanlık Döneminde Religion Kavramı ve Akıl-Vahiy İlişkisinin İnşası
TEMEL KAVRAMLAR	40
21	40
Din, <i>Religion</i> ve <i>Zongjiao</i>	Pavlus'ta Putperestlik ve İnanç Merkezli <i>Religion</i> Kavramının Temelleri
21	40
Konfüçyüs (<i>Kongzi</i>) ve Konfüçyanizm (<i>Rujiao</i>)	40
24	Erken Kilise Babalarının Eserlerinde <i>Religion</i> Kavramı
BİRİNCİ BÖLÜM	44
RELIGION KAVRAMININ	44
İZİNDE:	Augustinus'ta <i>Religion</i> Kavramının İçselleştirilmesi ve Akıl-Vahiy İlişkisi
AKIL İLE VAHİY AYRIŞMADAN	51
ÖNCE	51
31	51
1	Teoloji ve Akıl-Vahiy İlişkisi
Antik Roma'da Religion Anlayışı:	54
İnanç mı, Uygulama mı?	54
33	54
Latince Metinlerde <i>Religion</i> Kavramı	Ahlak ve Akıl-Vahiy İlişkisi
36	58

3
Orta Çağ Teolojisinde Religion
Anlayışı ve Akıl-Vahiy Dengesi
60

Skolastik Düşünce de <i>Religion</i> ve
Akıl-Vahiy Anlayışı
60

Thomas Aquinas'ta <i>Religion</i> ve
Akıl-Vahiy Arasında Uzlaşısı Arayışı
64

Teoloji ile Akıl-Vahiy İlişkisi
65

Ahlak ve Akıl-Vahiy İlişkisi
67

4
Rönesans ve Reform Döneminde
Kavramsal Kırılmalar
72

Nicolaus Cusanus'ta
Akıl, Vahiy ve <i>Religion</i>
74

Marsilio Ficino'da
Akıl, Vahiy ve <i>Religion</i>
77

Hakikatin Parçalanması:
Reform Döneminde
Akıl, Vahiy ve <i>Religion</i>
82

İKİNCİ BÖLÜM
ÇİN İLE KARŞILAŞMA:
AKIL-VAHİY PARADİGMASININ
SARSILMASI

95

1
Cizvitler ve Doğu Asya Açılımı
99

Doğu'daki İlk Temaslar:
Japonya ve Budizm
102

Ricci'nin Çin Misyon Stratejisi ve
Kültürel Diplomasi
107

Surların Ardındaki Çin
108

2
Çin'in İnanç Dünyası ve
Konfüçyanizm:
Çelişkiler ve Uzlaşılar
113

Teolojik Çatışma	122
Ahlak Anlayışındaki Çelişkiler	125
3	
Konfüçyanizmle Hristiyanlığı Uzlaştırma Çabası	127
Teolojik Uzlaş: Tanrılar, Ruhlar ve Kozmik Düzen	129
Ahlaki Uzlaş: Erdem ve Rasyonalite	137
Gerçek Konfüçyanizm Söylemi ve Uzlaşının Temini	139
4	
Konfüçyanizmin Profanlaştırılması: Ritüel Tartışmaları	145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
AKIL-VAHİY PARADİGMASININ YENİDEN İNŞASI: KONFÜÇYANİZM VE MODERN RELIGION KAVRAMI	153
1	
Temsil ve Tercümelerde Pagan Ötekinin Dönüşümü ve Konfüçyanizm	155
2	
Bilimsel Devrimler ve Aydınlanmacıların Yeni Akıl-Vahiy Paradigması	161
3	
Kilise Karşıtlığı ve Akıl-Vahiy Paradigmasının Yeniden İnşası	167
4	
Aydınlanma ve Rasyonel Doğunun Keşfi	172

Deist Perspektif: Voltaire ve Konfüçyanizm	175
Bayle'in Naturalist Konfüçyanizm Yorumu ve Montesquieu'nun İtirazı	188
Doğu-Batı Arasında Bir Köprü Olarak Leibniz ve Konfüçyanizm	198
5 Kilise'nin Yeni Akıl-Vahiy Paradigmasıyla Mücadelesi ve Konfüçyanizm	202

Cizvit Misyonerlerinin Yaklaşımı	204
Roma Kilisesi'nin Konfüçyanizme Yaklaşımı ve Kavramsal Sınırlar	210
SONUÇ	217
KRONOLOJİ	223
KAYNAKÇA	225
DİZİN	247

GİRİŞ

Gobi Çölü'nde tanıştığım bir Çinli beni sofrasına davet etmişti. Kulpsuz minik porselen fincanlardan birini geleneksel puerh çayıyla doldurup önüme koydu. Fincanlar küçük olduğu için çay hemen bitiyor ancak muhabbet uzadıkça yeniden dolduruluyordu. Başörtümden dolayı olsa gerek, ev sahibi neye inandığımı sordu. Müslüman olduğumu söyleyince, “Biz Çinlilerin dini yoktur,” dedi. Ona göre Çinliler Konfüçyüs’ü takip eder, aileye inanır ve atalarına hürmet gösterirdi. Bu konuşma bana birkaç yıl önce Kuala Lumpur’da tanıştığım, bir zamanlar Hristiyan olan ancak sonradan Müslüman olmuş bir başka Çinliyi hatırlatmıştı. Ona göre Konfüçyanizm, katı ritüelleri ve ata ruhlarıyla dolu inanç dünyası nedeniyle bir nevi dindi. Doktoramın ilk yıllarında Londra’da tanıştığım ve Çin Komünist Partisi’nin sıkı bir takipçisi olan ve kendini ateist olarak tanımlayan bir başka Çinli arkadaşım ise Konfüçyanizmi bir din olarak nitelendirdiğimi duyunca hayrete düşmüş, Çinlilerin dini olmadığı konusunda ısrar etmişti. Trafalgar Meydanı’nda saatler süren konuşmamız sırasında beni Konfüçyüs’ün Aristoteles gibi bir filozof, Konfüçyanizmin ise bir

felsefe olduğuna ikna etmeye çalışmıştı. O zamanlar bu kadar basit görünen sorunun aslında Konfüçyanizmin değil, din ve seküler kavramlarının inşasıyla şekillenen modernitenin hikâyesi ve çelişkisi olduğunu tahmin edemezdim. Üç ayrı ülkede karşılaştığım ve farklı arka plandan gelen bu üç Çinlinin verdiği yanıtların, yüzyıllardır süregelen bir tartışmanın bir yankısı olduğunu ise çok sonraları fark edecektim.

İslam veya Hıristiyanlık için “bir din midir?” sorusuna cevap vermekte herhangi bir tereddüt duyulmazken Konfüçyanizm söz konusu olduğunda ortaya çıkan bu belirsizlik elbette şaşırtıcıydı. Biraz okuma yapan herkes Konfüçyanizm hakkındaki bu karmaşanın onun özgün yapısından kaynaklandığını düşünebilirdi. Her ne kadar her toplumda mutlaka bir tanrı inancı bulunması gerektiğini düşünenler onun din olduğunu ısrarla savunmuş olsa da şahıs ve irade sahibi bir tanrı inancının, dinî kurumların ve din adamı sınıfının olmayışı Konfüçyanizmin siyaset ya da ahlak felsefesi kategorisine dahil edilme sebebi olarak açıklanıyordu. Ancak mesele biraz daha yakından araştırıldığında 16. yüzyıla kadar Konfüçyanizmin dinî mahiyeti hakkında herhangi bir tartışmanın olmaması dikkat çekiciydi. İlginç bir şekilde bu soru ilk kez 16.–18. yüzyıllar arasında Portekiz gemileriyle Çin’e gelen Cizvit misyonerlerinin Konfüçyanizmi Avrupa’ya tanıtmaları sonrası ortaya çıkmıştı ve özellikle erken Aydınlanma düşünürleri arasında büyük bir entelektüel tartışmaya neden olmuştu. Peki erken Aydınlanma düşünürleri bu konuya neden bu denli ilgi duymuştu? Aslında onları meşgul eden asıl mesele Konfüçyanizmin kendisi değil, tam da tartışmanın merkezinde duran “din” kavramıydı. Bu kavramı yeniden tanımlayarak sekülerizmin ve nihayetinde modernitenin yolunu açmaya çalışıyorlardı. Bu kitap, modern Batı düşüncesinin inşasında iki temel kategori olan din ile seküler kategorilerini yalnızca Batı’nın kendi iç dinamikleri üzerinden de-

ğil, Cizvit misyonerleri aracılığıyla Avrupa'ya tanıtılan Konfüçyüs anlatısının etkileri üzerinden yeniden düşünmeyi önermektedir.

Erken kolonyal dönem olarak da adlandırılan 16.–18. yüzyıllar, Hristiyan Avrupa'nın kendi kapalı dünyasından sonsuz bir evrene açıldığı ve entelektüel düzlemde farklı dinî ve düşünsel geleneklerle etkileşime girdiği bir çağıdır. Papalığın ve Kitâb-ı Mukaddes'in sunduğu dünya tasavvurunun yavaş yavaş parçalanmaya başladığı bu yıllarda, İbrahimi gelenekler dışında kalan dinlerle (küçümseyici tavır tümüyle geride bırakılmamış olsa da) “pagan” isimlendirmesinin ötesine geçen bir tanıma ve anlama faaliyeti başlamıştı. Hristiyan Avrupa'nın Konfüçyanist Çin'le karşılaşması ise şüphesiz bu sürecin en büyük yankıyı uyandıran tecrübesi olmuştur. Bu karşılaşma, modern Batı'nın kuruluşunda en az Amerika'nın keşfi kadar köklü ve dönüştürücü bir etki yaratmış, ileride ayrıntılı biçimde göstermeye çalışacağımız üzere, hem Batılı ve modern anlamıyla *religion* (din) kavramının bir kategori olarak yeniden inşasına hem de seküler alanın icadına kapı aralamıştır.

Bu karşılaşmanın etkilerini kavrayabilmek için *religion* kavramının erken kolonyal dönemde geçirdiği köklü dönüşümü incelemek gerekmektedir. 16. yüzyıla kadar Hristiyanlıkla bağlantılı bir şekilde kullanılan *religion* kavramı, erken kolonyal dönemde Hristiyanlık dışı geleneklerle yaşanan karşılaşmalar ve aynı yüzyıllarda başlayan bilimsel devrimlerin ortak etkisiyle köklü bir dönüşüm geçirmiş, farklı gelenekleri de kapsayan evrensel bir kategoriye dönüşmüştür.¹ Özellikle Descartes'in rasyonel bilgi anlayışı ve Newton'un yer çekimi yasasını keşfetmesi, evrenin doğal ve rasyonel yasalara

1. Bu dönüşüm hakkında güncel ve kapsamlı bir çalışma için bkz. Brent Nongbri, *Before Religion: A History of a Modern Concept* (New Haven: Yale University Press, 2013). Konuya dikkat çeken Türkçe bir çalışma için bkz. Sare Levin Atalay, “Bir Batı İcadı olarak Din,” *İnsan ve Toplum Dergisi* 6/2 (2016), 27–48.

tabi olduğu fikrini beslerken tıpkı yer çekimi gibi tüm dünyada geçerli, evrensel ve kültür-ötesi kavramların var olması gerektiği düşüncesini de körüklemiştir. Bu süreçte *religion* kavramı da benzer bir evrenselleştirme çabasının nesnesi hâline gelmiş, teolojiye indirgenerek siyaset, ekonomi ve bilim gibi günlük hayatın diğer alanlarından ayırıştırılmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren din bilimleri gibi akademik disiplinlerin kolonyalizmin gölgesinde sistemleşip gelişmesi, *religion* kavramının tüm kültürlerle gelişmişliğin bir ölçütü ve zorunlu bir kategori olarak dayatılmasına zemin hazırlamıştır.² Konfüçyanizmin yanı sıra Budizm, Daoizm ve Hinduizm gibi Doğu geleneklerinin Batılı ve modern *religion* kavramının altına bir türlü tam olarak sığdırılamaması, tartışmanın temel kaynaklarından biri olmuştur.³ Ancak özellikle Konfüçyanizm, kendine özgü yapısıyla bu kategorinin sınırlarını en çok zorlayan ve tartışmanın merkezinde duran gelenek olmuştur.

Konfüçyanizm hakkındaki tartışmaların temelde din kavramından kaynaklandığı yönündeki tespit, yakın dönemlere ait olsa da tamamen yeni bir iddia değildir. Bu yöndeki ilk itirazı, kendini “Yeni Konfüçyanistler” (*xin ru jia* 新儒家) olarak isimlendiren dört Çinli düşünüre atfetmek yerinde olacaktır.⁴ Her ne

2. 19. yüzyılda *religion* kavramının akademik bir kategori olarak nasıl kurumsallaştığına ve dünya dinleri paradigmasının nasıl inşa edildiğine dair kapsamlı bir tartışma için bkz. Tomoko Masuzawa, *The Invention of World Religions, Or, How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism* (Chicago: University of Chicago Press, 2005).

3. Joseph A. Adler, “Confucianism as a Religious Tradition: Linguistic and Methodological Problems” (yayınlanmamış yazı, Kenyon College, 2006).

4. Yeni Konfüçyanizm 20. yüzyılın ilk yarısında Çin’in siyasi çöküşü, komünist devrim ve Batılılaşma baskısı karşısında Konfüçyanist geleneği modern dünyada yeniden temellendirmeyi amaçlayan felsefi bir akımdır. Konfüçyanizmin Batı düşüncesiyle (özellikle Kant, Hegel ve Alman idealizmiyle) diyalog içinde ele alınabilecek özgün bir metafizik ve manevi gelenek olduğunu, ancak Batılı anlamda din ya da manevi boyutu reddeden tamamen felsefi bir kategoriye indirgenemeyeceğini savunmuşlardır. Tang Junyi (1909–1978), Mou Zongsan (1909–1995), Xu Fuguan (1903–1982) ve Zhang Junmai (1887–1969) bu akımın kurucu isimleri arasında yer alır. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. John Makeham, *New Confucianism: A Critical Examination* (New York:

kadar onların odak noktası din kavramı olmasa da 1958 yılında bir manifesto yayınlayarak Konfüçyanizmin Batılı din paradigması içerisinde değil, kendi kavramsal paradigması içinde ele alınması gerektiğini ifade etmeleri erken bir farkındalık oluşturmuştur.⁵ Ancak Konfüçyanizm hakkındaki tartışmalarda esas kırılma, dinler tarihinin kolonyal bakış açısından uzaklaşarak *religion* kavramını tarihsel, soykütüksel ve eleştirel bir yaklaşımla ele almasıyla başlamıştır. Özellikle de *religion* kavramını tarihsel ve eleştirel bir okumaya tâbi tutan Wilfred C. Smith'in tespitleri yeni bir dönemi başlatmıştır.⁶

Religion kavramının tarihsel gelişimini ortaya koyan Wilfred C. Smith, 1963 yılında yayımladığı *The Meaning and End of Religion* (Dinin Anlamı ve Sonu) adlı çalışmasıyla hem din araştırmaları alanında hem de Konfüçyanizmin dinî mahiyetine ilişkin tartış-

Palgrave Macmillan, 2003). Bu geleneğin günümüzdeki takipçisi olarak öne çıkan Tu Weiming, Robert Cummings Neville ve John Berthrong gibi isimlerin oluşturduğu Boston Konfüçyanistleri de benzer bir tavır içindedir. Onlar da Konfüçyanizmi ne tam bir din ne de tam bir felsefe olarak konumlandırmakta, bunun yerine insanla kozmos arasındaki karşılıklı uyum ve dönüşümü esas alan dini-manevi antropokozmik bir gelenek olarak tanımlamaktadırlar. Bkz. Tu Weiming, *Centrality and Commonality: An Essay on Confucian Religiousness* (Albany: State University of New York Press, 1989).

5. Manifesto metni için bkz. Mou Zongsan, Xu Fuguan, Zhang Junmai ve Tang Junyi, *Wei Zhongguo wenhua jinggao shijie renshi xuanyan* 为中国文化敬告世界人士宣言 [Çin Kültürü Adına Manifesto: Dünya İnsanlarına Saygıyla Duyurulur; Sinolojik Çalışma ve Çin Kültürüne İlişkin Ortak Anlayışımız], içinde *Dangdai xin ruxue* 当代新儒学 [Modern Yeni-Konfüçyanizm] (Beijing: Sanlian Shudian, 1958).

6. Wilfred C. Smith, *The Meaning and End of Religion: A New Approach to the Religious Traditions of Mankind* (New York: Macmillan, 1963), 66–69. Eserin Türkçe tercümesi için bkz. Wilfred C. Smith, *Dinin Anlamı ve Sonu*, çev. Nur Nirven (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022). Bu çalışma kitabın Türkçe tercümesinden önce kaleme alındığı için dipnotlarda orijinal İngilizce baskı esas alınmıştır. Smith'in tespitlerini destekleyen ve genişleten diğer önemli çalışmalar için ayrıca bkz. Ernst Feil, “From the Classical *Religio* to the Modern *Religion*: Elements of a Transformation between 1550 and 1650,” içinde *Religion in History: The Word, the Idea, the Reality*, haz. Michel Despland ve Gérard Vallée (Waterloo, ON: Wilfrid Laurier University Press, 1992) ve Jonathan Z. Smith, “Religion, Religions, Religious,” *Critical Terms for Religious Studies*, ed. Mark C. Taylor (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 269–284.

malarda bir dönüm noktası oluşturmıştır. Smith bu eserinde, modern öncesi dönemde kültür, siyaset, hukuk ve bilim gibi hayatın diğer alanlarından ayrıştırılabilen ve büyük ölçüde teolojiye indirgenmiş müstakil bir *religion* kategorisinin bulunmadığını savunmuştur. Ona göre bugün doğal ve evrensel kabul ettiğimiz *religion* kavramı, aslında Rönesans, Reform ve Karşı Reformla şekillenen Avrupa modernleşmesinin bir sonucu olarak dönüştürülmüş ve evrenselleştirilmiştir. Bu sebeple *religion*, tarih ve kültürden bağımsız evrensel bir kavram değil, Hristiyan Batı'nın özgül tarihsel şartları içinde şekillenmiş yerel ve modern bir kategoridir. Bunun doğal bir sonucu olarak, modern *religion* kavramının diğer dillerdeki karşılıkları olduğu düşünülen *din*, *dharm*a ya da *zongjiao* gibi terimlerin hiçbiri, modern ve Batılı anlamıyla *religion* kavramını tam olarak yansıtmamaktadır. Smith'in bu tespitleriyle birlikte, Konfüçyanizm hakkındaki muğlaklığın bu geleneğin yapısal bir eksikliğinden değil, *religion* kavramının Batılı ve ideolojik niteliğinden kaynaklandığı görünür hâle gelmiştir. Smith bu durumu çarpıcı bir ifadeyle şöyle özetlemiştir: “Konfüçyanizm bir din midir?” sorusu, Batı'nın hiçbir zaman cevaplayamadığı, Çin'in ise hiçbir zaman so-ramayacağı bir sorudur.”⁷ Bu tespit ve onu izleyen çalışmalar, din bilimleri alanında postkolonyal eleştirilerin gelişmesine ve konuyla ilgili geniş bir literatürün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁸ Ancak Talal Asad'ın Smith'in tespitlerini bir adım ileriye taşıyan çalışmalarıyla ikinci önemli kırılma gerçekleşmiştir.

Talal Asad, 1993 tarihli *Dinin Soykütükleri* ile başlayan ve 2003 tarihli *Sekülerliğin Biçimleri* adlı eseriyle derinleşen çalışma-

7. Smith, *The Meaning and End of Religion*, 86.

8. Öncü çalışmalar için bkz. Timothy Fitzgerald, *The Ideology of Religious Studies* (New York: Oxford University Press, 2000); Daniel Dubuisson, *The Western Construction of Religion: Myths, Knowledge, and Ideology*, çev. William Sayers (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003).

larında, modern ve Batılı anlamıyla *religion* kavramının seküler düşünceden bağımsız olarak ele alınamayacağını göstermiştir.⁹ Asad'a göre dinî olan ile seküler olan, birbirinden bağımsız iki alan değil, aynı tarihsel yeniden yapılanma süreci içinde ortaya çıkan ve birbirini karşılıklı olarak kuran kategorilerdir. Bu sebeple din kavramıyla sekülerizm arasındaki ilişkiyi çarpıcı bir şekilde siyam ikizi olarak tanımlamıştır.¹⁰ Bu, modern *religion* kavramının inşa edildiği her tarihsel uğrağın, aynı zamanda seküler olanın sınırlarının da çizildiği bir uğrak olduğunu bize göstermektedir. *Religion* kavramının inanç alanına indirgenmesi, bilim, siyaset, ekonomi ve ahlak gibi hayatın belli alanlarından izole edilmesi ve din dışı alan fikrinin üretilmesi modern Batı'nın doğuşuna imkân tanımıştır ve yine bu sebeple kavramın Batı-dışı toplumlar için kullanımı mümkün değildir.¹¹

Smith ve Asad'ın çalışmaları, postkolonyal yaklaşımların yükselişiyle birlikte *religion* kavramının tarihini ve bu kavramın Batı-dışındaki gelenekler üzerindeki etkilerini inceleyen literatüre öncülük etmiştir.¹² Bununla birlikte bu literatürde birbiriyle bağlantılı iki önemli boşluk dikkat çekmektedir. Birincisi, modern *religion* kavramıyla onun karşısında konumlanan sekülerliğin

9. Talal Asad, *Sekülerliğin Biçimleri: Hristiyanlık, İslam ve Modernlik*, çev. Ferit Burak Aydar (İstanbul: Metis Yayınları, 2007); Talal Asad, *Dinin Soykütükleri: Hristiyanlıkta ve İslamda İktidarın Nedenleri ve Disiplin*, çev. Ayet Aram Tekin (İstanbul: Metis Yayınları, 2015).

10. Talal Asad, "Reading a Modern Classic: W. C. Smith's *The Meaning and End of Religion*," *History of Religions* 40/3 (2001), 221.

11. Talal Asad, "Antropolojik Bir Kategori Olarak Dinin İnşası," *Milel ve Nihal* 4/2 (2007), 103–137.

12. Bu literatürün Hint gelenekleri bağlamındaki başlıca örnekleri için bkz. S. N. Balagangadhara, "*The Heathen in His Blindness...*": *Asia, the West and the Dynamic of Religion* (Leiden: Brill, 1994); Richard King, *Orientalism and Religion: Postcolonial Theory, India and "The Mystic East"* (London: Routledge, 1999). Batı'da Budizm tasavvurunun inşası için bkz. Donald S. Lopez Jr., *From Stone to Flesh: A Short History of the Buddha* (Chicago: University of Chicago Press, 2013). Modern *religion* kategorisinin Japonya'daki oluşumu ve etkileri için bkz. Jason Ānanda Josephson, *The Invention of Religion in Japan* (Chicago: University of Chicago Press, 2012).

oluşumunun ağırlıklı olarak Rönesans, Reform, Karşı-Reform ve Aydınlanma gibi Hristiyan Avrupa'nın kendi iç dinamikleri ve tarihselliği üzerinden ele alınmasıdır. İkincisi, *religion* kavramının Batı-dışı gelenekler üzerindeki etkisini ele alan çalışmaların hâlâ Batı'dan Doğu'ya doğru tek yönlü ilerlemesi ve Doğu'nun modern Batı düşüncesi üzerindeki etkisinin çok fazla incelenmemiş olmasıdır.

Bu boşluklardan ilki, postkolonyal ve dekolonyal yaklaşımların yükselişine rağmen çağdaş sekülerleşme araştırmalarında etkisini sürdürmektedir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Charles Taylor'ın *Seküler Çağ* adlı eseridir.¹³ Taylor, sekülerleşmeyi dinin rasyonelleşme karşısında kaçınılmaz biçimde gerilemesi olarak açıklayan indirgemeci anlatıları eleştirmiş ve incelemesini Latin Hristiyan Batı'nın tarihsel tecrübesiyle sınırlamıştır. Ancak dekolonyal yaklaşımlar, modernitenin Avrupa'nın kendi içine kapalı gelişiminin bir ürünü olmadığını, erken kolonyal dönemde yaşanan kültürlerarası karşılaşmaların Avrupa'nın düşünce dünyasını ve kavramlarını da dönüştürdüğünü göstermektedir. Nitekim Heiner Roetz, modernitenin temellerinin atıldığı Aydınlanma düşüncesini kültürlerarası bir karşılaşmanın ürünü olarak tanımlamış, bu dönemde üretilen fikirlerin ilhamını büyük ölçüde erken kolonyal dönemdeki karşılaşma tecrübelerine borçlu olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁴ Roetz bu bağlamda Çin'in oluşturduğu etkinin ihmal edildiğini ifade eden isimlerden biri olmuştur. Nicolas

13. Charles Taylor, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014).

14. Heiner Roetz, "The Influence of Foreign Knowledge on Eighteenth Century European Secularism," içinde *Religion and Secularity: Transformations and Transfers of Religious Discourses in Europe and Asia*, ed. Marion Eggert ve Lucian Hölscher (Leiden: Brill, 2013), 9–33. Heiner Roetz modern Batı düşüncesinin inşasında özelde Çin'in, genelde kültürlerarası karşılaşmaların önemine dikkat çeken isimlerdendir. Ancak bu konudaki çalışmaları birkaç makale ile sınırlı olmuştur.